

Բ Ա Ն Ա Ս Է Ր

ԱՄՍԱԹԵՐԹ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ

Ե ՏԱՐԻ 1903	Տարեկան՝ 15 Փր. = 6 ռբլ. = 3 դոլար :	ՅՈՒՆՈՒԱՐ ԹԻԻ 1
----------------	---	-------------------

ՀԱՅՔ Ս. ԳՐՈՑ ՄԷՁ

«Պատուէր տւի յինկե Արարեսեան քաղաքապետականցն
«Եւ Ասփանդեան զնդին», Երեւ. ՄԱ. 27.

Ս. Գրոց մէջ կը հանգրայինք հատուածի մը՝ որ մեզ համար բաւ-
կան կարեւորութիւն ունի. այն հատուածն է Երեւիա մարզաբէի գլ.
ՄԱ. 27 համարն, որ կ'ըսէ. «Պատուէր տուք յինչն Արարատեան թա-
ղաւորութեանցն եւ Ասփանդեան զնդին»: Բանասէրք — ազգայի՛նք
թէ օտարք — այնպէս ըմբռնած են՝ իբր թէ Երեւիա այս խօսքերով
ակնարկելու օգտւած ըլլայ զՀայաստան եւ Հայոց թագաւորութիւնն. այս-
պէս եւ Գարագաշեան իւր «Գննական պատմութիւն Հայոց» կարեւոր
գործոյն մէջ (հտ. Ա.)՝ պաշտպան կը հանգրիսանայ նոյն գաղափարին :
Սակայն փութանք ըսել՝ թէ չարաչար կերպով կը խաբուինք ամէնքս
ալ. վստահի Ս. Գրոց երբայական բնագիրն ունի Միննի անուամբ եր-
կեր մըն ալ, — մանկոք Արարատ, Միննի ու Աշխնադ. = «Թագաւո-
րութիւնս Արարատայ, Միննույ եւ Ասփանդայ», — զոր Պշխոն՝ Ս.
Գրոց ասորական բնագիրը՝ թարգմանած է Արմենի — «Հայաստան».
— մաշխոքոյն Պարարտ՝ ուղղութեան, ուղղութեան = «Թագաւորութիւ-
նս Արարատայ եւ Հայաստանի եւ Ասփանդայ (1)»: Ուստի Երեւիայի
ժամանակ անձանօթ էր տակաւին Արմենիա կոչուին, այլ՝ Միննի ա-
նուամբ միայն ծանօթ էր Հայաստան, որ կը տարածուէր Ուրմիոյ լճէն
մինչեւ Վանայ ծովուն քովերն, եւ որոյ բնակիչք (Հայք) ետքէն ձուլուե-
ցան «Արարատեան թագաւորութեան եւ Ասփանդեան զնդին» եթէ ոչ
ամբողջութեան՝ գէթ մէկ մասով, այս ձուլումէն ետքն է՝ որ

(1) Հմմտ. Կ. Յ. Մանուկեանի «Պատմութիւն Արարատեան քաղաքապետականցն Մա-
նազիրի», Վիեննայի 1897. 1-2.

Արմենիա ընդհանուր անուան տակ ծանօթ է այն միացեալ թագաւորու-
թեան երկիրն , որ «Հայաստան» կոչուած է մերիններէն : Հայաստանի
բնիկ անունը՝ Միմնի՝ բեւեռածեւ արձանագրութիւններէն ծանօթ է
մեզ , հնագոյն Մաննու ձեւով , իսկ ժողովուրդն՝ Մաննայա = Ման-
նա-ցիք = Հայաստան-ցիք» , Արգ Երեմիայի յիշեալ հատուածին ասորե-
րէն բնագրին վրայ յենլով՝ կրնանք ենթադրել , թէ ի սկզբան Հայոց
բնավայրն եղած է ըստ բեւեռագրաց ւն՝ քու Մաննայա = «երկիրն Ման-
նացոց» , այսինքն՝ ինչպէս ըսինք վերը , Ուրմիոյ լճին եւ Վանայ
ծովուն մէջտեղն եղած տարածութիւնն . ըստ որում զօրաւոր ապացոյց
մը չկայ հաստատելու՝ թէ Հայոց փոխկացի զաղթանհներ ըլլան , ինչ-
պէս կ'ընդունին արդի գիտնականք՝ Հերոդոտոսի սա խօսքէն հետեւը-
նելով . Ἀρμένιοι Φρυγῶν ἄπτοικοι = «Հայք ի Փոխկիոյ գաղթեալք (1)» ,
Արդէն մեծահմուտ Գարագաշեան իրաւամբ կը հակառակի՝ Հերոդոտոսի
այս հատուածին վրայ չէնք բարձրացնող գիտնականաց խմբին գէմ ,
ըսելով կարուկ կերպով , թէ «այս կարծիքն , ըստ մեզ , պատմա-
կան հիմ չունի (2)» :

Ուրիշ տեղ ցոյց տուինք , թէ Արմենիա անունն յառաջ եկած է
երբայերէն հար = «լեռան» բառին՝ Միմնի անուան հետ միանալէն .
այսպէս՝ Հար-Միմնի եղած է Արմենի , որ կը նշանակէ «լեռան Միմ-
նոյ» = լեռնային Հայաստան = բարձրաւանդակ Հայաստանի (3) : Բայց
հակառակ այս ցուցման , որ պարզապէս հետեւողութիւն մըն էր երբա-
յերէն բառազրոյ , այսօր կը յաւելունք , թէ՛ ըստ Darmesteterի՝ Ար-
մենիա անունն արուեստական կերպով կազմուած բառ մըն է . այսինքն
երբ Պարսկք իրենց մեծ արշաւանքներով նուաճեցին՝ ի մէջ այլոց՝
վերոյիշեալ Արարատ եւ Միմնի երկիրներն , այս անուններն ալ անհե-
տացան եւ զաղբեցան գործածութենէ , որուն անմիջապէս յաջորդեց
Արմինա անունն . արդ այս վերջին Արմինա ձեւը կազմուեցաւ պարսկա-
կան պաշտօնատանց մէջ , երկու հին անուններն — Արարատ եւ Միմնի —
խրաբու հետ միացնելով , եւ եղաւ Ար(արատ)-Միմ(նի) = Արմին (4) : Ի-
րօք ալ Արմենիա անուան ամենահին յիշատակութիւնը կ'ըլլայ միայն
Բեհիստունի զարհհեան սեպածեւ արձանագրութեանց մէջ , այն է , Ե-
րեմիայի մարդարէութեան գրուելէն (իր 585 նախ քան զՔ.) վաթսուն
տարու մը չափ հոգն : Ուրեմն հաւանական է որ իրաւունք ունենայ
Darmesteter , մանաւանդ երբ նկատենք՝ թէ Բեհիստունի արձանա-
գրութեանց մէջ Հայոց յիշատակութիւնը կ'ըլլայ , Դարեհի՝ Հայոց գէմ
մղած պատերազմին առթիւ , որ պատահած է 520ին նախ քան զՔրիս-
տոս . այնուհետեւ Հայաստան անցաւ Պարսից լճին տակ , իբրեւ հար-
կատու իշխանութիւն :

(1) Հերոդոտոս , է , 73 : (2) Բենեկիւս պմ. Հայոց , Ա , ա , 10 :
(3) Տոսպիւն. արձնգր. Մանագիւրսի , էջ 2 : (4) Journal asiatique , 1891 ,
Ա , էջ 140—141 :

Տեոանք , թէ Ս. Գրոց երրորդական բնագրին Միկնի անուանած երկիրն էր «Հայաստան», եւ զործածուած է նոյն իսկ նշանակութեամբ արդ ի՞նչ էին «Արարատեան թագաւորութիւնն եւ Ասքանադեան դունդն» : «Արարատեան թագաւորութիւնն» ոչ այլ ինչ էր , բայց եթէ Ուրաշնու կամ Ուրարտնու անուամբ ծանօթ Ասորեստանի հիւսիսային կողմը դրաւած մեծ պետութեան մը , այսպէս ըսենք , կեդրոնական վարչութիւնն : Վասն զի բուն ակրութիւնը կը բաժնուէր բազմաթիւ փոքրիկ նահանգներու եւ դաշնակից անկախ թագաւորութեանց , որոնք պատերազմի ժամանակ կը միանային՝ թշնամուոյն դէմ դնելու համար : Այս մասին դադափար մը տալու համար ըսենք միայն , թէ Շամշի-Ադադ (825—812 նախ քան զԲ.) Ուրարտնու դաշնակից Նախի կոչուած երկրին վրայ յարձակելով , անոր մէջ՝ երեսունի մօտ թագաւորներու յաղթեց , զորս յանուանէ կը յիշատակէ իրեն թողած մէկ արձանագրութեան մէջ , հանգերձ անոնց մայրաքաղաքներով (1) : Ասորեստանեան արձանագրութեանց մէջ յիշուած Ուրարտնու երկիրն՝ Նախի — որ Վանայ ծովուն հարաւային կողմը կը տարածուէր — հիւսիսային կողմը կ'իյնար , այսինքն՝ մեր ազգային մատենագրաց «Այրարատ» անուամբ յիշած աշխարհին տեղը բռնած էր , որով ետքէն ալ՝ Ս. Գրոց միջոցաւ՝ նոյն «Այրարատ» կամ «Արարատ» ձեւն ստացաւ Ուրարտնու անունն : Ուշնու կամ Ուրաշնու ձեւն յատուկ էր Բաբելոնացոց , իսկ Ուրտնու կամ Ուրարտնու՝ Ասորեստանեայց , նշանակելու համար Խալդեացոց հզօր ազգն , որոնք Հայաստանի մէջ՝ եւ ի մասնաւորի Վանայ քառաթայրին վրայ՝ ա՛յնքան յիշատակարաններ թողած են : Անուանա Ս. Գրոց մէջ «Արարատ» ձեւով կիրարկութիւնը՝ մտած է ուղղակի ասորեստանցիներէ , առ նըւազն ժ դարու մէջ : Վասն զի , եթէ Բաբելոնացոց ազդեցութեան տակ մտած ըլլար , այն տառն պէտք էր որ *Արաւաձ ձեւն ունենար հոն , նկատելով որ Բաբելոնեան ձեւն է Ուրաշնու , շուրջ : Արդ այս «Արարատ» անունն ասորեստանեայց լեզուաւ , — որ սեմական լեզուաց հնագոյն ներկայացուցիչն է , — ուշնու կամ ուրտնու բառէն ծագած ըլլալով՝ կը նշանակէ «կեդրոն , բարձրութիւն , բարձր» , որ շատ լաւ կը յարմարին նոյն գաւառին զրից : Աշուրլանիպալ թագաւորին (668 — 626 նախ քան զԲ.) մատենագրաւէն գտնուած ասորեստանեայց լեզուի բառարանի մը համեմատ , որ աղիւսեայ պնակիտներու (tablettes) վրայ գրուած է մասնաւոր խնամքով մը , ուրտնու հոմանիշ է քի՛ւս տառախմբին (2) , որ՝ ասորեստանեայց քուր՛ու — «ծիծ , ստինք» բառին հետ եթէ նմանութիւն հունի , պէտք է ուրեմն աղերս ունենայ քի(շ)ու =

(1) Հմմտ. Raw. WAI, Ա , էջ 29 — 31 , սխալակ Գ , տող 45—64 :

(2) Հմմտ. Delitzsch, Assyrische Lesestücke. Leipzig 1885 , էջ 54 , տող 84 — S. 74 :

ոս» անուամբ դեռ մըն ալ կը յիշեն Պլինիոս (1) եւ Պտղոմէոս (2)։ Աստուծոյ զատ՝ Փոքիւղիոյ միջին մասին մէջ կը յիշուի նաեւ «Ասկանիա» անուամբ ուրիշ լիճ մըն ալ (3)։ Պլինիոս՝ պատմական Տրովադայի առջեւներն այս անուամբ կղզեաց խումբ մը կը յիշէ, իսկ Տրովադայի եւ Լիւդիոյ սահմաններուն վրայ՝ նոյն անուամբ նաւահանգիստ մըն ալ կը յիշատակէ (4)։ Արդ, այս ամենէն բացայայտ կերպով կ'երեւայ՝ թէ հին Բիւթանիոյ եւ Փոքիւղիոյ մէջ «Ասքանագեան» ազգի մը գոյութիւնը կար՝ բայց աւանդութեան մը համեմատ՝ Ենէի որդին Ասկանիոս միանալով Հեկտորի որդւոյն Սկամանդրիոսի հետ, Տրովադայի մէջ միապետութիւն մը հաստատեց (5)։ արդ, ասկէ ծագեցան Բիւթանիոյ եւ Փոքիւղիոյ մէջ «Ասքանագ» անուամբ ծանօթ բոլոր վայրերուն եւ ազգին աւանդները։ Կան ոմանք, որ մինչեւ իսկ Ս. Գրոց այս անունն ակնարկութիւն կը կարծեն «Գերմանիոյ»։ Վասն զի Գերմանիոյ հիւսիսային կողմն՝ այս անուամբ հարստութիւն մը կար, միջին դարուն։ Այս սխալ ենթադրութեանց կարգէն է նաեւ այն՝ որ Սեւ ծովու հին անունն Ափսենոս կամ Եւփսեիսոս՝ ծագած կը կարծեն «Ասկանիոս» անունէն։

(Շարունակելի)

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

Յ Ե Ո Ր Ը Ն Ե Ն

(1 8 9 6)

Ի՞նչ ես գու, ձիւն, թեթեւ, թրթռուն,
Ծաղիկ, պատա՞նք թէ վերմակ,
Որ կը փրոտուի Հայ դաշտերուն
Վերայ, անծա՛լ ու ճերմակ.....

Դրախտաբլանակ մի աղաւնեա՞կ
Արդեօք, ի տես որք կուսին,
Իր փետուրներն, իբրեւ ժանեակ,
Թափէ անոր մերկ ուսին։

Կամ երկինքէն — ուր խաղաղիկ,
Բուրէ փայլի միշտ դարուն,
Ասաղիկներով լուսածաղիկ
Շողով, գոյնով զարդարուն —

(1) Անդ, (2) Պտղոմ. Ե. 1, 4; (3) Արրիանոս, Արշաւանի Աղեփս. Ա., 29; (4) Պլին. Բն. պն. Ե., 32 եւ 38; (5) Դիոն. Հալիկ. Ա., 65.